

*П. П. Мовчан,
аспірантка кафедри глобалізації, євроінтеграції та управління національною безпекою
Національної академії державного управління при Президентові України*

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

*P. P. Movchan,
postgraduate student of the Department of globalistics, European integration
and national security administration
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine*

THEORETICAL APPROACHES TO THE FORMATION OF EUROPEAN IDENTITY

У статті досліджено основні теоретичні підходи щодо розуміння змісту поняття “європейська ідентичність”. На основі теорії самокатегоризації та принципу метаконтрасту з’ясовано головні системні елементи зміцнення європейської ідентичності, в якості яких на сучасному етапі виступають Спільна зовнішня політика та політика безпеки ЄС, а також сам процес європейської інтеграції. Запропоновано найбільш ефективні напрямки посилення європейської ідентичності, в тому числі: побудова спільних символів, актуалізація історичної пам’яті, зміцнення каналів комунікації у публічній сфері, зростання мобільності робочої сили та міждержавного обміну студентів, інтенсифікація кооперації та взаємодії між суб’єктами науково-культурної та підприємницької діяльності.

The main theoretical approaches to understanding the meaning of "European identity" are considered. The main system elements strengthen the European identity, as at present which are the Common Foreign and Security Policy of the EU, and the process of European integration were founded. They based on the self-categorization theory and meta-contrast principle. A most effective ways of the strengthen the European identity, including: building a common symbols, actualization of historical memory, strengthen channels of communication in the public sphere, increase labor mobility and interstate exchange of students, intensification of cooperation and interaction among the scientific, cultural and business activities are proposed.

Ключові слова: *ідентичність, європейська ідентичність, теорія самокатегоризації, принцип метаконтрасту, комунікація, публічна сфера, мобільність, співробітництво, взаємодія.*

Key words: *identity, European identity, self-categorization theory, meta-contrast principle, communication, public sphere, mobility, cooperation, interaction.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок з важливими науковими та практичними завданнями

Європейський Союз сьогодні зіткнувся з низкою складних економічних, соціально-політичних та суто безпекових проблем. Це, насамперед, стосується хвилі мігрантів з африканського континенту, розв’язання питання щодо величезного зовнішнього боргу Греції, спроб певної частини політичної еліти на населення Великої Британії вийти зі складу ЄС, уповільненням темпів економічного росту більшості європейських країн, до чого додаються незаконні анексія Росією Криму та підтримка сепаратистів на південному сході України.

За цих умов нове керівництво ЄС (з листопада 2014 р.) змушено докладати значних зусиль для консолідації його країн-членів навколо вирішення цих стратегічних завдань, напрацювання єдиних підходів, передусім і спільній зовнішній політиці та політиці безпеки з метою їх ефективної реалізації. Значне місце в цьому процесі належить формуванню європейської ідентичності, як важливої передумови підвищення дієвості основних інститутів ЄС, становлення загального громадянського суспільства, підвищення мобільності робочої сили, посилення взаємообміну студентами тощо. Це має надзвичайно важливе не тільки теоретичне, але й

практичне значення, оскільки мова йде про життєздатність ЄС, його можливостей гнучко та ефективно реагувати на нові небезпеки, загрози, ризики та виклики, які постають в епоху глобалізації.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Деякі підходи щодо формування та становлення європейської ідентичності розглядаються у нормативній традиції політології, державного управління, філософії та інших суспільних наук (Дж. Деланті, Ю. Хабермас та ін.). Значна частка вчених зосереджує увагу на проведенні емпіричних досліджень, використовуючи методи соціології та політичних наук (М. Брутер, Л. Джемієсен, С. Душен, К. Едер, К. Кантнер, Б. Лаффан, Т.Рісс, Б. Росамонд, Д. Чекеель, Р. Херманн тощо). Певна група авторів виступає з антропологічних позицій (Е. Рекчі, Д. Сміт, А. Фавелл та ін.) Але залишається відкритим питання: про можливість застосування інших теоретичних підходів щодо розгляду процесу зміцнення європейської ідентичності.

Формулювання цілей (мети) статті. На основі історичного та теоретичного аналізу різноманітних наукових підходів до формування європейської ідентичності здійснена спроба визначити ті, що найбільш адекватно й обґрунтовано описують цей процес, а також з'ясувати умови для зміцнення та розвитку колективної ідентичності.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування.

Вважається, що потужні глобалізаційні тенденції поступово нівелюють розбіжності, які сьогодні існують між етнічними, релігійними, культурними тощо спільнотами. Але, як це не парадоксально, у західних суспільствах, які поступово стають за усіма ознаками більш однорідними, ідентичності розглядаються більше як вибір людини, а не щось іманентно притаманне людині, тобто дане їй від народження. Поруч з описом глобальної інтеграції як практичної асиміляції різноманітних соціальних груп, сучасність наповнена процесами їхньої політичної і юридичної фрагментації. Події в Каталонії та Шотландії, показують, що іноді на порядок денний висувається питання відділення [5, с. 6].

Слід зазначити, що значна частка політиків і вчених переконані у відсутності європейської ідентичності або відмічають надзвичайно слабку динаміку її посилення. Водночас на сучасному етапі розвитку Європейському Союзу конче потрібне зміцнення колективної ідентичності громадян, без чого він, за висловом Г. Махоне, перетворюється на звичайний регуляторний режим [15] або, на думку А. Моравчика, постає як структура, що опікується виключно оформленням організаційно-правових рамок для міжурядових угод [17].

Обґрунтовуючи необхідність проведення досліджень щодо особливостей становлення європейської ідентичності, експерти стверджують, що Європейський Союз перетворився на новий тип управління, який докорінно відрізняється від подібних структур на більш ранніх стадіях інтеграційного процесу [13, с. 6]. При цьому особливо часто посиляються на Єдиний європейський акт (1987 р.) і Маастрихтський договір (1992 р.), які визначаються експертами як ключові поворотні пункти інтеграції, що зрушили "modus operandi" європейського співтовариства. Зокрема, останній основоположний акт закріпив процес передачі значної частки компетенцій, від загального ринку до формування наднаціональних органів [20, с. 558]. Крім того, він започаткував концепцію європейського громадянства. Це стосується права вільного пересування, поселення та отримання роботи в межах ЄС, а також право голосування на європейських виборах і захисту від посольств європейських держав за кордоном.

Інституціоналізація європейського громадянства не є революційним феноменом, а, скоріше, постає системною боротьбою з ухилами до національної ідентичності, які особливо яскраво проявляються під час соціально-економічних, політичних та фінансових криз. Необхідність посилення уваги до змісту європейського громадянства піддавалася критиці деякими вченими. На їхню думку воно не має суттєвого значення, оскільки основні права і свободи європейці вже отримали відповідно до основоположних законодавчих актів. Однак ми глибоко переконані, що конституційний аспект, який був введений договором щодо європейського громадянства, має не тільки символічну цінність.

Проте, у практиці функціонування ЄС існують і певні негативні моменти. Поступово дозвільний консенсус (*permissive consensus*) було замінено на стримуючу розбіжність думок (*constraining dissensus*). Це відбивало стійке зниженні підтримки громадян ЄС певних важливих рішень Брюсселя, внаслідок чого постійно виникають суттєві суперечності як на міждержавному рівні у межах Союзу, так і серед відповідних національних еліт. [13, с.7]. Сподівання на поступове зміцнення європейської ідентичності, яке вважалося засобом подолання дефіциту легітимності структур ЄС, не дало очікуваних результатів.

Для більш чіткого розуміння європейської ідентичності, на нашу думку, доцільно використовувати теорію самокатегоризації, яка здатна пояснити розходження у відмінних рисах будь-якої групової ідентичності. Відправною точкою теорії є те, що колективні ідентичності формуються на основі дуже базової людської потреби у соціальній ідентичності. В залежності від обставин люди можуть ідентифікувати себе за різними "ролями" (батько, професор, француз, європейець тощо). Водночас, індивіди постійно здійснюють процес категоризації інших осіб стосовно їхньої належності до тієї чи іншої групи. Коли члени групи визнають свою причетність до неї, виникає стійке почуття "ми". Відтак перед нами постає завдання знайти момент активації почуття належності до Європи.

При цьому необхідно мати на увазі справедливе зауваження Т. Рісса, що зазвичай європейці мають "декілька ідентичностей". Крім того, у осмисленні європейської ідентичності невірно вважати, що її зміцнення обов'язково призводить до послаблення рівня лояльності членів групи стосовно національних або інших соціальних груп [19, с. 487]. Це підтверджується результатами багатьох соціологічних досліджень, які свідчать про те, що національна та європейська ідентичності можуть існувати водночас.

Проте не слід заперечувати, що з розширенням ЄС, становленням та розвитком відповідних наднаціональних структур, законодавства тощо, його громадяни все більше відчують свою відмінність від інших глобальних спільнот. Принцип метаконтрасту говорить, що соціальна ідентичність досягає ситуаційної релевантності, коли внутрішньогрупові відмінності сприймаються як малі і менш значущі відносно різниці з іншими групами. Особливо це проявляється у міжнародних відносинах ЄС. Саме Спільна зовнішня та безпекова політика, яка отримала новий імпульс після введення в дію положень Лісабонського договору, створює умови для зміцнення європейської ідентичності.

Важливе місце в усвідомленні унікальної ролі ЄС на світовій арені відіграє специфічність співвідношення цивільних та військових засобів досягнення цілей. Здавалося б концепція “Цивільної влади ЄС” (Civilian Power EU) мало що дає у посиленні соціальної ідентичності, оскільки на схожих принципах діє багато інших суб’єктів світової політики, насамперед, США. Ніхто не буде заперечувати внесок останніх у спробах демократизувати світ після Другої світової війни.

Однак методи, інструменти, шляхи реалізації цієї мети входять у протиріччя з позиціями країн-членів ЄС та Союзу в цілому. Так під час війни в Іраку у 2003 р. розбіжності між європейськими країнами стосовно необхідності застосування військової сили були значно меншими, ніж між ЄС та США. Зокрема, строго опозиційно стосовно насильницького повалення режиму С. Хусейна були налаштовані: Греція – 77% населення; Австрія – 73%; Швейцарія – 71%; Фінляндія – 68%; Німеччина – 63%; Швеція – 61%; Бельгія, Ірландія, Іспанія, Люксембург, Франція – 58%; Португалія – 55%; Італія, Нідерланди – 54% [21, с. 19].

Д. Капорасо та М. Кім обґрунтовано доводять, що європейці розглядають США як спільноту на інших економічних, ідеологічних та політичних засадах. Протистояння європейців та американців відмічалось і в позиціях стосовно Міжнародного кримінального суду, Договору про протиракетну оборону, кіотських протоколів щодо глобального потепління тощо [4, с. 29]. Відповідно до соціологічних досліджень у період з 2003 до 2006 рр. сприйняття ролі США серед європейців стрімко погіршилося. Громадяни ЄС вважають, що відіграють більш позитивну роль у підтриманні міжнародної стабільності, миру та безпеці. Зокрема це стосується питань забезпечення миру у світі, охорони довкілля, боротьби з глобальним тероризмом, зростання світової економіки та боротьби з бідністю [14, с. 29].

У формуванні європейської ідентичності також слід визнати важливу роль самого процесу європейської інтеграції. Ще у 1958 р. в есе “Об’єднання Європи” Е. Хасс описував європейську інтеграцію як зміщення у лояльностях, очікуваннях та політичній активності громадян у напрямку нового центру, чий інститути мають юрисдикцію над попередньо існуючими державами. [11]. На думку вченого наднаціональна ідентифікація не є необхідною передумовою політичної інтеграції в Європі, а, скоріше, постає результатом цього процесу. Суб’єкти з різними інтересами виступають за наднаціональні рішення і цим самим рухають вимогання інтеграції. Відповідно системно зачіпаються багато сфер, які у свою чергу потребують подальшої інтеграції. Звичайно, що це був дещо ідеалістичний прогноз, але він повільно, проте поступово втілюється в життя.

Американський вчений К. Дойч на відміну від Е. Хасса, пояснює європейську ідентичність через введення поняття “транснаціональне почуття спільноти” [7, с. 68]. Він говорить про формування своєрідної амальгами безпекових спільнот. Процес їх становлення вимагає транснаціональної мобільності персон і численних транзакцій [7, с. 82-83]. За К. Дойчем інший дослідник А. Фавелл також стверджує, що посилення й урізноманітнення кроскордонних соціальних взаємодій, індивідуальних та колективних, також посилює ідентичність [10, с. 152].

Сьогодні існує чотири основних підходи щодо розуміння ідентичності. По-перше, це поняття часто використовується для опису ключової характеристики самості осіб або спільнот і вказує на щось надзвичайно глибинне, основоположне, іманентно притаманне, на відміну від більш поверхових, випадкових, швидкоплинних або умовних аспектів чи атрибутів самості [2, с. 7]. Багато вчених, особливо тих, хто дотримується психологічної традиції, підкреслюють у особистості деяке почуття безперервності історичного процесу [12].

По-друге, концепція ідентичності часто розуміється як основа політичної діяльності. У цих випадках вона контрастує з інтересом, тобто наміри і мотиви особи (соціальної групи) мають неінструментальну природу [2, с. 7]. Зокрема, вчені стверджують, що коли справа стосується міжнародних відносин, то дуже важко пояснити поведінку суб’єктів на основі лише матеріального інтересу. Так у монографії “Норми та ідентичність у світовій політиці” (1996 р.) П. Катзенштайн переконливо доводить, що варіації поведінки можуть бути пояснені лише через ідентичність.

По-третє, ідентичність може розглядатися як спеціальний колективний феномен, що означає фундаментальну однаковість серед членів певної групи чи колективу. Ця колективна або групова ідентичність, як очікується, виявляється через загальний світогляд чи загальні цілі та наявність високого рівня солідарності між членами групи.

По-четверте, багато вчених підкреслюють соціально побудовану природу цього феномену. Вони розуміють колективні ідентичності як результат діалогу, конфлікту чи взаємодії всередині груп чи спільнот, які намагаються визначити своє колективне саморозуміння через відповідь на питання “Хто ми?” Серед вчених, що працюють у зазначені парадигмі конструктивізму, можна відзначити А. Вендта, Б. Гізена, К. Едера, Ш. Ейзенштадта, Б. Росамонда та ін. Зокрема, К. Едер вважає, що колективна ідентичність являє собою нарративну конструкцію, що визначає контроль кордонів й мережі суб’єктів [8].

Різниця підходів накладається на контекст європейської інтеграції. Відтак, європейська ідентичність має багато тлумачень, іноді протилежних та суперечливих. Дж. Деланті знаходить, щонайменше, три різних

значення. По-перше, деякі вчені фокусують увагу на індивідуальній ідентифікації з Європою, яка розуміється як соціальна категорія. По-друге, європейська ідентичність розуміється як ідентичність колективного суб'єкту на кшталт ЄС. Іншими словами вони стверджують, що ЄС має ідентичність, яка у деякому сенсі є європейською. Таким чином виникають такі поняття як ідея Європи та європейський дух. По-третє, колективна європейська ідентичність є щось над і вище інститутів європейської спільноти. Вона впливає з культурної та історичної спадщини Європи і причетності до минулого усіх громадян [6].

Нам треба з'ясувати можливі напрямки зміцнення європейської ідентичності. З одного боку, неможливо не погодитися з думкою Е. Рекчі, що побудова спільних символів чи актуалізація історичної пам'яті збільшує взаємні зобов'язання членів соціальної групи, підкреслюючи «суб'єктивне відчуття приналежності» Це отримало назву «культурологічне формування особистості» [18].

Відомі приклади включають в себе: прапор Європи, який представляє Європейський союз і Раду Європи; «Оде радості» Бетховена, яка у 1985 р. була прийнята в якості офіційного гімну Європейського Союзу, святкування «Дня Європи» (щорічно 9 травня) в ознаменування річниці прийняття декларації Р. Шумана. Безумовно, дуже важко визначити причинний зв'язок між символами та прихильністю особистості до соціальної групи, але М. Брутер ще у 2004 р. довів наявність цієї залежності [3]. Дещо несподіваним виглядає віднесення євро до достатньо вагомого символу європейської інтеграції. Його введення у 2002 р. слугувало не тільки економічним та фінансовим цілям але й консолідації європейської спільноти. В історії національна ідентичність та валюта завжди були тісно пов'язані, оскільки підкреслювали соціально-культурну різницю між державами. Гроші мають символічне значення, тому що зазвичай на них зображені національні герої, лідери минулого, національні прапори, монументи тощо. Щоденне використання євро сприяє усвідомленню результатів європейської інтеграції [16]. Незважаючи на те, що опитування 2013 р. (Eurobarometer 386) показало, що тільки 24% громадян усвідомлюють цей взаємозв'язок, було б необачно його не враховувати.

Необхідно також підкреслити, що посилення каналів комунікації у європейській публічній сфері вимагає обговорення справи із загальноєвропейських, а не національних позицій. А наявність щільного зв'язку між європейською публічною сферою та колективною ідентичністю вже давно переконливо доведена. Публічна сфера розуміється як своєрідна арена для сприйняття, ідентифікації та подолання проблем, які зачіпають усе суспільство. Сьогодні значну роль у функціонуванні публічній сфері відіграють медіа, насамперед, новини. Саме там висловлюють свої думки політичні актори, громадянське суспільство та окремі громадяни. ЗМІ виступають площадкою, де формується суспільна думка, вивокється колективне саморозуміння та формується європейська соціальна ідентичність. Виходячи зі схожих рамок подачі матеріалу у різних національних медіа значна частка експертів визнає процес їх європеїзації. З цим погоджується і не менш третини респондентів у ЄС. Це створює «спільноту комунікації», коли загальні європейські теми отримують порівняльно однакову увагу і використовують схожі взірці інтерпретації подій. Особливо важливим при цьому постає використання схожих дискурсів.

На зміцнення європейської ідентичності також впливає мобільність робочої сили та міждержавний обмін студентами. Як вважає А. Фавелл європейці, що змінили країну проживання, мають більш сильні почуття європейської ідентичності, ніж решта населення [9]. З підписанням Римського Договору (1957 р.) кроскордонна мобільність визнавалася ключовим компонентом європейської інтеграції і розглядалася як важлива передумова становлення загального ринку. У 1968 р вільне пересування працівників стало фактом. Нещодавно проведені соціологічні дослідження показують, що головним мотивом зміни країни проживання було прагнення заробити більше грошей. Проте, якщо серед громадян «старого ЄС» таких було 35%, то серед нових членів Союзу з Центральної та Східної Європи – 65%. Проте дані за 2013 р. свідчать, що кроскордонна мобільність реально складає 4% і що представники Західної Європи у цьому відношенні більш мобільні. За даними 2014 р. у країнах ЄС мешкає приблизно 35 млн. іноземних громадян. Італійці та португальці складають найбільші спільноти, що живуть в інших країнах ЄС, на відміну від датчан та шведів. Було також виявлено тісний взаємозв'язок внутрішньої міграції в ЄС з географічною та культурною схожістю країн.

З іншого боку, посилення кооперації та взаємодії між членами групи підвищує рівень прив'язки до соціальної ідентичності. При цьому міжгрупова взаємодія постає, водночас, і як засіб і як мета [1, с. 49], тобто як інструмент, та як внутрішня цінність. Прихильність до соціальної ідентичності тим вище, чим більше внутрішня цінність превалює над інструментальною. За Х. Андерсоном співробітництво має внутрішню цінність у випадку, коли члени групи не очікують від неї лише матеріальних переваг.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Із вищевикладеного можна зробити загальний висновок: європейська ідентичність продовжує формуватися, але цей процес йде досить повільно і не має лінійного характеру. Значну роль при цьому відіграє концепція європейського громадянства, введена в дію Маастрихтським договором 1992 р. та розвинута у наступних основоположних актах ЄС. У розумінні європейської ідентичності ефективним методологічним інструментарієм може виступати теорія самокатегоризації та принцип метаконтрасту, ядром яких за сучасних умов виступає Спільна зовнішня політика та політика безпеки Європейського Союзу, а також сам процес європейської інтеграції.

Серед можливих напрямків зміцнення європейської ідентичності слід зазначити побудову спільних символів, актуалізацію історичної пам'яті, посилення каналів комунікації у публічній сфері, зростання мобільності робочої сили та міждержавного обміну студентів, інтенсифікація кооперації та взаємодії між суб'єктами науково-культурної та підприємницької діяльності.

У подальших дослідженнях планується більш ретельно дослідити особливості зміцнення європейської ідентичності в країнах Західної, Центральної та Східної Європи, а також роль в цьому процесі подій в Україні.

Список джерел та літератури.

1. Anderson H. E. What Activates an Identity? The Case of Norden / Hans E. Anderson // *International Relations*. – 2010 – Volume 24. – Issue 1. – P. 46 – 64.
2. Brubaker R., Cooper F. Beyond “identity” / Brubaker Rogers & Frederick Cooper // *Theory and Society*. – 2000. – Vol. 29. – P. 1-47.
3. Bruter M. On What Citizens Mean by Feeling ‘European’: Perceptions of News, Symbols, and Borderless-ness. / Michael Bruter // *Journal of Ethnic and Migration Studies*. – 2004. – Vol. 30 (1). – P. 21-39.
4. Caporaso J. A. and Kim M. The dual nature of European identity: subjective awareness and coherence. / James A. Caporaso, Min-hyung Kim // *Journal of European Public Policy*. – 2009. – Vol. 16 (1). – P. 19-42.
5. Casals N. T. Identity conflicts, human rights and the crisis of multiculturalism in Europe: from politics to the courts / Neus Torbisco Casals – Working Paper Series. Pompeu Fabra University (Barcelona) – Number 21, Autumn 2014 – 52 pp.
6. Delanty G. The Fragmentation of European Identity, Keynote talk at conference. The Development of European Identities: policy and research issues. / Gerard Delanty – 2012. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ec.europa.eu/research/social-sciences/pdf/events-194/session-4-gerard-delanty_en.pdf
7. Deutsch K. W. Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience / Karl W. Deutsch – NJ.: Princeton University Press, 1957. – 228 pp.
8. Eder K. A Theory of Collective Identity – Making Sense of the Debate on a ‘European Identity’ / Klaus Eder // *European Journal of Social Theory*. – 2009. – Vol. 12(4). – P. 427-447.
9. Favell A. The Europeanisation of Everyday Life: Cross-Border Practices and Transnational Identifications Among EU and Third Country Citizens, EUCROSS 2011 / A. Favell – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <file:///Users/frederikkolind4/Downloads/EUCROSS,%20D2.1.pdf>
10. Favell A., Reimer D., Solgaard J. Transnationalism and cosmopolitanism: Europe and the global in everyday European lives In: Recchi, Ettore (Ed.): *The Europeanisation of Everyday Life: Cross-Border Practices and Transnational Identifications among EU and Third-Country Citizens – Final Report*. 2014. – P. 138-168.
11. Hass E. The Uniting of Europe. In Eilstrup-Sangiovanni (Ed.). *Debates on European Integration*. / Ernst Hass – Palgrave Macmillan, New York, 2006. – P. 105-117.
12. Jamieson L. Theorising Identity, Nationality and Citizenship: Implications for European Citizenship Identity. / Lynn Jamieson. // *Sociologia*. – 2002. – Vol. 34. – No. 6. – P. 507-532.
13. Kaina V. Karolewski I.P. EU governance and European identity. / Viktoria Kaina and Ireneusz Pawel Karolewski // *Living Reviews in European Governance*. – 2013. – Vol. 8. – No.1. – P. 1-59.
14. Kolind F. Dynamics in European Identity Formation / Frederic Kolind // Master’s Thesis. – Roskilde Universitet, 2014. – 63 pp.
15. Mahone G. The rise of the regulatory state in Europe / Giandomenico Mahone // *West European Politics*. – 1994. – Volume 17. – Issue 3. – P. 77-101.
16. Malyurov N. O. & Hendrick R. B. Fostering European Identity in an Enlarged European Union: Analysis and Perspective, EUSA Eighth Biennial International Conference. / Nikolay O. Malyurov, Rijen B. Hendrick – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://aei.pitt.edu/6548/1/000436_1.PDF
17. Moravcsik A. Preferences and Power in the European Community: a Liberal Intergovernmentalist Approach / Andrew Moravcsik // *Journal of Common Market Studies*. – 1993. – Vol. 31. – No. 4. – P. 473 – 524.
18. Recchi E. Pathways to European Identity formation: a tale of two models, Innovation. / Ettore Recchi // *The European Journal of Social Science Research*. – 2014 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13511610.2013.873709>
19. Risse T. The Euro between national and European identity. / Thomas Risse // *Journal of European Public Policy*. – 2003. – Volume 10. – Issue 4. – P. 487-506.
20. Scheuer A., Schmitt H. Dynamics in European Political Identity / Angelika Scheuer & Hermann Schmitt // *Journal of European Integration*. – 2009. – Vol. 31(5). – P. 551-568.
21. Walgrave S., Verhulst J. The 2003 Iraqi war in the media: Politics, media, and public opinion in eight countries. / Stefaan Walgrave, Joris Verhulst // APSA Political Communication conference on International Communication and Conflict Washington DC, August 31-st, 2005 – 27 pp.

References.

1. Anderson, H. (2010), “What Activates an Identity? The Case of Norden”, *International Relations*, vol. 24, pp. 46–64.
2. Brubaker, R. and Cooper, F. (2000), “Beyond “identity”, *Theory and Society*, vol. 29, pp. 1–47.
3. Bruter, M. (2004) “On What Citizens Mean by Feeling ‘European’: Perceptions of News, Symbols, and Borderless-ness”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 30 (1), pp. 21–39.
4. Caporaso, J. and Kim, M. (2009), “The dual nature of European identity: subjective awareness and coherence”, *Journal of European Public Policy*, vol. 16 (1), pp. 19–42.
5. Casals, N. (2014), “*Identity conflicts, human rights and the crisis of multiculturalism in Europe: from politics to the courts*”, Neus Torbisco Casals, Working Paper Series, Pompeu Fabra University, Barcelona, UK.

6. Delanty, G. (2012), "The Fragmentation of European Identity", *Keynote talk at conference. The Development of European Identities: policy and research issues*, available at: http://ec.europa.eu/research/social-sciences/pdf/events-194/session-4-gerard-delanty_en.pdf, (Accessed 10.08.2015).
7. Deutsch, K. (1957), "*Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience*", Princeton University Press, NJ.
8. Eder, K. (2009) "Theory of Collective Identity – Making Sense of the Debate on a "European Identity", *European Journal of Social Theory*, vol. 12(4), pp. 427–447.
9. Favell, A. (2011), "The Europeanisation of Everyday Life: Cross-Border Practices and Transnational Identifications Among EU and Third Country Citizens, EUCROSS 2011", available at : <file:///Users/frederikkolind4/Downloads/EUCROSS.%20D2.1.pdf>, (Accessed 12.08.2015).
10. Favell, A., Reimer, D. and Solgaard, J. (2014), "*Transnationalism and cosmopolitanism: Europe and the global in everyday European lives In: Recchi, Ettore(Ed.): The Europeanisation of Everyday Life: Cross-Border Practices and Transnational Identifications among EU and Third-Country Citizens*" – Final Report. pp. 138–168.
11. Hass, E. (2006), "*The Uniting of Europe. In Eilstrup-Sangiovanni (Ed.). Debates on European Integration*", Palgrave Macmillan, New York, USA.
12. Jamieson, L. (2002), "Theorising Identity, Nationality and Citizenship: Implications for European Citizenship Identity", vol. 34(6), pp. 507–532.
13. Kaina, V. and Karolewski, I. (2013), "EU governance and European identity" *Living Reviews in European Governance*, vol. 8 (1), pp. 1–59.
14. Kolind, F. (2014), "*Dynamics in European Identity Formation*", Master's Thesis, Roskilde Universitet, KD.
15. Mahone, G. (1994), "The rise of the regulatory state in Europe", *West European Politics*, vol.17, Issue 3, pp. 77–101.
16. Malyurov, N. and Hendrick, R. (2013), "Fostering European Identity in an Enlarged European Union: Analysis and Perspective", *EUSA Eighth Biennial International Conference*, available at: http://aei.pitt.edu/6548/1/000436_1.PDF, (Accessed 11.08.2015).
17. Moravcsik, A. (1993), "Preferences and Power in the European Community: a Liberal Intergovernmentalist Approach", *Journal of Common Market Studies*, vol. 31(4), pp. 473–524.
18. Recchi, E. (2014), "Pathways to European Identity formation: a tale of two models, Innovation", *The European Journal of Social Science Research*, [Online], available at: <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13511610.2013.873709>, (Accessed 11.08.2015).
19. Risse, T. (2003), "The Euro between national and European identity", *Journal of European Public Policy*, vol. 10, Issue 4, pp. 487–506.
20. Scheuer, A. and Schmitt, H. (2009), "Dynamics in European Political Identity", *Journal of European Integration*, vol. 31(5), pp. 551–568.
21. Walgrave, S. and Verhulst J. (2005) "The 2003 Iraqi war in the media: Politics, media, and public opinion in eight countries", *Political Communication conference on International Communication and Conflict Washington*, APSA, USA, Washington, August 31-st, 2005, pp. 25–27.

Стаття надійшла до редакції 26.08.2015 р.